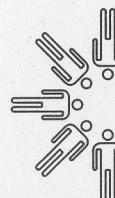

Interpretarea basmelor

Marie-Louise von Franz

Traducere din engleză
Roxana Nourescu

MISTERELE
INCONȘTIENTULUI
COLECTIV

TREI

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
FRANZ, MARIE-LOUISE VON

Interpretarea basmelor / Marie-Louise von Franz ; trad. din engleză
de Roxana Nourescu. - București : Editura Trei, 2019
ISBN 978-606-40-0534-2

I. Nourescu, Roxana (trad.)

159.9
792

Titlul original: *The Interpretation of Fairy Tales*
Autor: Marie-Louise von Franz

Copyright © 1986 Spring Publications
Copyright © 2012 Verlag Stiftung für Jung'sche Psychologie, Küsnacht

Copyright © Editura Trei, 2019
pentru prezentă ediție

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20
E-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN 978-606-40-0534-2

Cuprins

Nota editorului	7
Mulțumiri	9
Prefață la ediția germană din 1986	11
Interpretarea basmelor	15
1. Câteva teorii asupra basmelor	16
2. Basme, mituri și alte povestiri arhetipale	41
3. O metodă de interpretare psihologică	55
4. Interpretarea unui basm. Cele trei pene	65
5. Cele trei pene. Continuare	91
6. Cele trei pene. Încheiere	113
7. Umbra unui bărbat	136
8. Provocarea animei	159
9. Femeia, umbra și animusul în basme	188
Index	237

Câteva teorii asupra basmelor

Basmele reprezintă expresia cea mai simplă și mai pură a proceselor psihice din inconștientul colectiv¹. De aceea, valoarea lor pentru investigarea științifică a inconștientului o depășește cu mult pe cea a altor materiale. Ele reprezintă arhetipurile în forma lor cea mai simplă, nudă și concisă.² În această formă clară, imaginile arhetipale ne oferă cele mai bune chei de înțelegere a proceselor care se petrec în psihicul colectiv. În mituri, legende sau în oricare alt document mitologic mai elaborat, ajungem prin intermediul unui depozit de

¹ „Inconștientul colectiv este o parte a psihicului care poate fi deosebită negativ de inconștientul personal prin faptul că el nu-și datorează existența experienței personale și nu este, de aceea, un câștig personal. În timp ce inconștientul personal constă esențialmente din conținuturi care au fost cândva conștiente, dar care au dispărut din conștiință, fiind fie uitate, fie refuzate, conținuturile inconștientului colectiv nu au fost niciodată conștiente, nefind deci dobândirea individuală, și-și datorează existența exclusiv eredității.” (C.G. Jung, *Arhetipurile și inconștientul colectiv*, Opere complete, vol. 9/2, Editura Trei, 2003, p. 53.)

² „Inconștientul colectiv nu se formează pe parcursul vieții individului, ci este moștenit. El constă din forme preexistente — arhetipurile — care pot deveni conștiente doar în mod mijlocit și conferă conținuturilor conștiinței o formă bine determinată.” (*Ibidem*, p. 54.) „Arhetipul este un element gol în sine, formal, care nu este altceva decât o «*facultas praeformandi*», o posibilitate dată a priori formei de reprezentare. Moștenite nu sunt reprezentările, ci formele [...]. Referitor la determinarea formei, comparația cu formarea cristalelor este explicativă în măsura în care sistemul de axe determină doar structura stereometrică, dar nu și forma concretă a cristalului individual. [...] Același lucru e valabil pentru arhetip: poate fi în principiu denumit și posedă un nucleu de semnificație invariabil care determină modul său de apariție numai în principiu, nu și concret.” (*Ibidem*, pp. 91–92.)

material cultural la structurile de bază ale psihicului uman. Pe de altă parte, basmele conțin mult mai puțin material cultural conștient specific și, de aceea, ele oglindesc mai lărimele tiparele de bază ale psihicului.

Conform lui Carl Gustav Jung, fiecare arhetip este, în esență, un factor psihic necunoscut și de aceea nu există nicio posibilitate de a traduce conținutul său în termeni inteligențiali. Tot ce putem face este să-l circumscriem cu ajutorul propriei noastre experiențe psihologice și, prin cercetări comparative, să aducem la lumină întreaga rețea de asociere în care arhetipul este înțeles. Basmul în sine își este propria explicație, deoarece înțelesul său este conținut în totalitatea motivelor care sunt conectate prin firul povestii. Atunci de ce nu le putem înțelege în mod direct? Metaforic vorbind, inconștientul este în aceeași situație cu cineva care vrea să împărtășească o viziune sau o experiență originală pe care a avut-o. Întrucât nu este un eveniment care să fi fost vreodată formulat conceptual, nu are la dispoziție mijloace de exprimare adecvate. Când o persoană este într-o astfel de situație, pentru a stârni un ecou în ascultătorii săi, va încerca să-și redea experiența în diferite moduri, apelând la intuiția lor și făcând analogii cu un material deja cunoscut. Își va explica viziunea până când va simți că aceștia vor avea o idee despre conținutul gândurilor sale. În același fel, putem avansa ipoteza că fiecare basm este un sistem relativ închis ce înglobează o semnificație psihologică esențială, exprimată printr-o serie de imagini și evenimente simbolice, care o și dezvăluie.

După mai mulți ani de cercetare în acest domeniu, am ajuns la concluzia că toate basmele încearcă să descrie unul și același fenomen psihic, dar unul atât de complex, cuprinzător și dificil de înțeles pentru noi în toate aspectele sale diferențiate, încât este nevoie de sute de povești și mii de repetiții până când acest fenomen necunoscut este asimilat conștiinței, la

fel ca variațiunile multiple ale unei teme muzicale ce nu poate fi nicicând epuizată. Acest fenomen necunoscut și inepuizabil este ceea ce Jung numește Sinele; el reprezintă totalitatea psihică a individului și în același timp, paradoxal, este și centrul reglator al inconștientului colectiv. Fiecare individ și fiecare popor își are propriile forme de a trăi această realitate psihică. Basme variate ne oferă imagini standard din diferite faze ale acestei experiențe. Uneori, se opresc mai mult asupra stadiilor de început, care au de-a face cu experiența umbrei, iar etapele următoare sunt schițate doar sumar. Alte povești evidențiază experiența animusului sau animei cu imaginile tatălui și mamei din spatele lor și trec repede atât peste chestiunea anterioară a umbrei, cât și peste ce urmează. Altele subliniază experiența comorii inaccesibile sau imposibil de obținut și experiențele centrale implicate de ea. Între aceste povești nu sunt diferențe de însemnatate, deoarece în lumea arhetipală nu există scară de valori — pentru că fiecare arhetip este în esență doar un aspect al inconștientului colectiv, desemnând totodată și întregul acestuia.

Fiecare arhetip este un sistem energetic închis al căruia curent străbate toate laturile inconștientului colectiv. O imagine arhetipală nu poate fi gândită ca o formă statică, pentru că este simultan și întotdeauna un proces complet și organizat care include celelalte imagini într-un mod particular. Un arhetip este un impuls psihic specific al căruia efect este, concomitent, atât un fascicul singular de lumină, cât și un întreg câmp magnetic care se extinde în toate direcțiile. Așadar, fluxul energiei psihice a unui „sistem“, un arhetip, curge de fapt prin toate celelalte arhetipuri. De aceea, cu toate că trebuie să recunoaștem caracterul vag și inefabil al unei imagini arhetipale, avem nevoie să ne antrenăm pentru a sculpta diferitele sale aspecte într-o formă palpabilă. Trebuie să ajungem cât mai aproape de

caracterul fundamental perfect ordonat al imaginii și să încercăm să exprimăm natura specifică a situației psihice pe care o conține.

Aș dori acum să abordez, dar fără pretenția unui studiu extensiv, câteva aspecte din istoria cercetării basmelor, precum și câteva teorii ale unor școli de gândire și bibliografia acestora. Citim în scrierile lui Platon că bătrânele spunneau copiilor povești simbolice — mituri. Chiar și în acele vremuri basmele erau puse în legătură cu educația copiilor. În Antichitatea mai târzie, Apuleius, filosof și scriitor din secolul al II-lea d.Hr., a țesut în faimosul său roman *Măgarul de aur* o poveste numită „Amor și Psyche“, o narățiune de tip „Frumoasa și Bestia“.⁠¹ Această poveste prezintă același tipar cu cele pe care încă le putem strânge astăzi din Norvegia, Suedia, Rusia și din multe alte țări. De aceea s-a ajuns la concluzia că cel puțin acest tip de basm (o femeie care își salvează partenerul animal) a existat aproape neschimbător timp de două mii de ani. Dar basmele merg încă și mai departe în timp, până în Egiptul Antic, fiind găsite în papirusuri și stele egiptene.⁠² Unul dintre cele mai cunoscute este cel al fraților Anup (Anubis) și Bata. Aceasta merge perfect paralel cu basmele despre doi frați care pot fi găsite în toate țările Europei. Deci tradiția basmelor se întoarce cu trei mii de ani în urmă și este uimitor să vedem că motivele subiacente nu s-au schimbat. Potrivit preotului Max Schmidt, temele anumitor basme sunt vechi de peste 25 000 de ani⁠³ Până în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, basmele erau povestite atât adulților, cât și copiilor — iar în culturile primitive izolate, încă se povestesc.

¹ Marie-Louise von Franz, *The Golden Ass: The Liberation of the Feminine in Man*, Massachusetts, 1992.

² Emma Brunner-Traut, „Altagyptischen Märchen“, în *Die Märchen der Weltliteratur*, Diederichs, Düsseldorf, Köln, 1983.

³ Pater Wilhelm Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee*, Aschendorff, Münster, 1912–1955.

În Europa, erau principala formă de divertisment pe timp de iarnă și devenise un fel de îndeletnicire spirituală pentru populațiile agricole.¹

Interesul științific față de basme a apărut în secolul al XVIII-lea, odată cu Johann Joachim Winckelmann, Johann Georg Hamann și Johann Gottfried Herder.² Alții, cum ar fi Karl Philipp Moritz, au dat o interpretare metaforică acestor povești. Herder credea că poveștile conțineau rămășițe ale credințelor vechi, de mult îngropate, exprimate prin simboluri. În asemenea idei se poate recunoaște un impuls emoțional, mai exact neo-păganismul, care deja făcea valuri într-un mod nu foarte placut în vremea filosofiei lui Herder. La vremea aceea, începuse să se stârnească în oameni insatisfacția la adresa învățăturilor creștine și năzuința spre o filosofie mai vitală, mai naturală și mai instinctivă. Mai târziu, se vor observa aceleași tendințe, mai ales printre reprezentanții curentului romantic german.

Tot această căutare religioasă a ceva ce lipsea din doctrina oficială creștină i-a îndemnat și pe celebrii frați Jakob și Wilhelm Grimm să culeagă povești populare.³ Înainte de frații Grimm, basmele erau la fel de subestimate precum inconștientul însuși. Oamenii îi presupun existența și trăiesc prin el, dar nu vor să-l admită într-un mod conștient. Îl folosesc, de exemplu, în magie, superstiții, publicitate sau artă. Un vis bun este adesea analizat, dar nu este luat în serios. Acești oameni nu privesc un basm sau un vis cu grija, ci îl denaturăză. De vreme ce nu este un material „științific”, s-ar părea că cineva are dreptul să aleagă ce i se potrivește, luând partea pozitivă și aruncând restul.

¹ Vezi Johann Georg Schmidt, *Die gestriegelte Rocken-Philosophie*, Chemnitz, 1705.

² Jan de Vries, *Forschungsgeschichte der Mythologie*, Alber, Freiburg, München 1961.

³ Vezi Johannes Bolte și Georg Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, 5 vol., Leipzig 1913–1932.

Această atitudine ciudată, neserioasă, neștiințifică și necinstită a predominații multă vreme și în ceea ce privește basmele. De aceea acord o mare importanță examinării originalului. Încă se mai găsesc ediții cu basmele fraților Grimm în care textele au fost alterate, anumite scene fiind omise ori inserate aleatoriu din alte povești. Redactorul sau traducătorul este uneori suficient de impertinent, încât să distorsioneze povestea fără să se obosească să adauge măcar o notă de subsol. Nu ar îndrăzni să facă asta cu epopeea lui Ghilgameș sau cu un text asemănător, dar basmele par să fie un teren de vânătoare lipsit de restricții, unde fiecare își poate lua orice libertate poftese. Frații Grimm au scris basmele într-o manieră relativ literală, aşa cum le-au povestit oamenii din jurul lor, dar și ei au cedat uneori tentației de a combina câteva versiuni, deși au făcut-o într-un modabil. Au fost totuși suficient de cinstiți încât să menționeze aceste lucruri în notele de subsol sau în scrisorile lor către Achim von Armin. Dar nici frații Grimm nu aveau încă atitudinea științifică pe care se străduiesc să-o aibă folcloristii moderni și etnologii, adică să consemneze povestea aşa cum este ea spusă, să lase lacunele și paradoxurile aşa cum sunt,oricât de iluzorii sau paradoxal ar suna.

Colecția de basme publicată de frații Grimm a fost un succes formidabil. Trebuie să fi existat un puternic interes emoțional inconștient pentru ele, deoarece în scurtă vreme au apărut culegeri autohtone, ca ciupercile după ploaie. Popoare de pretutindeni au început să-și culeagă basmele naționale esențiale.¹ Oamenii erau frapați de numărul mare de teme recurente. Aceleași teme ieșeau la iveală în miile de variațiuni din colecțiile franceză, rusă, finlandeză și italiană. Concomitent, s-a stârnit interesul emoțional inițial al lui Herder

¹ În literatura română, prima colecție de basme a fost publicată de Petre Ispirescu în 1872, sub titlul *Legende sau basmele românilor. Ghicitori și proverbi*. (N.t.)

pentru căutarea rămășițelor unei „vechi înțelepciuni“ sau a unei „credințe religioase“. Odată cu frații Grimm, a apărut așa-numita școală simbolistă, ai cărei reprezentanți principali sunt Christian Gottlob Heyne, Friedrich Creuzer și Joseph Goerres. Ideea lor de bază era că miturile sunt expresia simbolică a unor concluzii și idei filosofice profunde — se credea că ele exprimă un fel de învățură mistică plină de adevăruri adânci despre Dumnezeu și lume.¹ Cu toate că acești cercetători aveau câteva idei interesante, explicațiile lor mi se par a fi categoric hazardate.

Ulterior, a apărut de asemenea interesul istoric și științific în legătură cu basmele; de exemplu, s-a încercat găsirea unei explicații a numeroaselor motive recurente.² Cum la vremea aceea nu exista vreo ipoteză asupra unui inconștient colectiv comun sau a vreunei structuri psihice umane comune (deși unii cercetători au semnalat-o în mod indirect), a apărut preocuparea față de locul de origine exact al basmului și față de modalitatea în care a migrat. Theodor Benfey³ a încercat să demonstreze că toate motivele basmelor își au originea în India și că au migrat mai târziu spre Europa, în timp ce alții — cum ar fi Alfred Jensen, Hartmut Winkler și Eduard Stucken — au susținut că toate basmele aveau origine babiloniană, răspândindu-se apoi pe tot cuprinsul Asiei Mici și de acolo spre Europa. Un rezultat pozitiv al acestor cercetări a fost înființarea de către școala finlandeză a Centrului pentru Studiul Folclorului, ai cărui primi reprezentanți au fost Kaarle Krohn și Antti Aarne.

¹ Vezi Werner von Bülow, *Die Geheimsprache der deutschen Märchen*, Hellerau bei Dresden, 1925, și Philipp Stauff, *Märchendeutungen. Sinn und Deutung der deutschen Volksmärchen*, Dürr, Leipzig, 1935.

² Pentru istoria cercetării basmelor este relevantă carteau lui Felix Karlinger, *Grundzüge einer Geschichte des Märchens im deutschen Sprachraum* (Wiss. Buchges., Darmstadt, 1983), precum și antologia editată de Karlinger *Wege der Märchenforschung* (Wiss. Buchges., Darmstadt, 1973).

³ Theodor Benfey, *Kleinere Schriften zur Märchenforschung*, Berlin, 1894.

Acești doi cercetători au stabilit că nu este posibil să se găsească drept sursă a basmelor o singură țară și au presupus în schimb că trebuie să fi existat diverse locuri de origine. Au alcătuit colecții ale aceluiși tip de basm, având la bază ideea că, dintre toate basmele cu o anumită temă — „Frumoasa și bestia“, „Animale care ajută“ etc. —, versiunea cea mai bogată și mai plină de metafore trebuie să fi fost cea din care au derivat toate celelalte. Din punctul meu de vedere, această ipoteză este nejustificată, deoarece astăzi știm că basmele nu degeneră neapărat, ci pot la fel de bine să se îmbogățească. Totuși, cred că cercetătorii școlii finlandeze ne-au lăsat o colecție de motive folositoare. Cartea esențială a lui Antti Aarne, *Verzeichnis der Maerchentypen*, a fost între timp publicată sub titlul *The Types of the Folktale*. Aceasta a constituit baza apreciatei lucrări în şase volume a lui Stith Thompson, *Motiv-Index der Volksliteratur*¹.

În același timp, a apărut un curent inițiat de Max Müller, potrivit căruia miturile erau interpretate ca explicație a fenomenelor naturale, cum ar fi soarele și ipostazele sale diferite (mitul solar la Leo Frobenius), luna (mitul lunar la Paul Ehrenreich), răsăritul (mitul Aurorei la Eduard Stucken și Angelo de Gubernatis), viața vegetației (Wilhelm Mannhardt) și furtuna (Adalbert Kuhn). În secolul al XIX-lea, a apărut o direcție diferită, condusă de un om al cărui nume e abia amintit, cu toate că după mine el are un merit extraordinar: Ludwig Laistner.² Ipoteza lui era că motivele primare din basme și folclor derivă din vise. S-a concentrat îndeosebi

¹ Antti Arne, *The Types of the Folktale. A classification and bibliography*, tradusă și extinsă de Stith Thompson, Helsinki, 1964. Stith Thompson, *Motif-Index of Folk Literature: a classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books and local legends*, Copenhaga 1955–1958, 6 vol.

² Ludwig Laistner, *The Sphinx's Riddle: Elements of a History of Mythology*, 2 vol., 1889.

asupra temelor din coșmaruri, încercând să arate o legătură între visele recurente tipice și temele folclorice. Materialul pe care îl citează pentru a-și susține ipoteza este foarte interesant.

În aceeași perioadă, etnologul Karl von den Steinen¹ era de părere că, din experiențele visului, se nasc credințele magice și supranaturale ale primitivilor, în măsura în care oamenii respectivi consideră experiența visului a fi cel puțin la fel de valabilă ca experiențele concrete și reale. Spre exemplu, dacă cineva visa că a fost în cer unde a vorbit cu un vultur, era pe deplin justificat să povestească acest fapt în dimineața următoare. Potrivit lui von den Steinen, de aici își trag originea poveștile acestor oameni.

Un alt cercetător important, Adolf Bastian, a propus teoria interesantă conform căreia toate motivele mitologice de bază sunt, aşa cum le-a numit el, „idei elementare“ ale omenirii.² Ipoteza lui era că omenirea are un depozit de „idei elementare“ care nu migrează, ci mai degrabă sunt înnăscute în fiecare individ, și că acestea apar în diferite variații în India, Babilonia și chiar, de exemplu, în poveștile din Marea Sudului. El a numit aceste povești locale specifice *Voelkergedanken* (idei naționale). E un concept care se apropie în mod clar de conceptele de arhetip și imagine arhetipală ale lui Jung, arhetip fiind o dispoziție structurală de bază care produce un anumit mitologem, în timp ce imaginea arhetipală este forma specifică pe care acesta o ia. „Ideile elementare“, conform lui Bastian, sunt un factor ipotetic, adică ele nu sunt vizibile, dar existența numeroaselor idei naționale i-a sugerat că este posibil să existe și o idee subiacentă. Singurul meu dezacord cu acesta este descrierea motivelor drept „idei“. Bastian

era o persoană cu înclinații filosofice — în mod evident, un tip gândire¹ — și a încercat să interpreteze câteva concepții elementare asociindu-le cu ideile lui Kant și Leibniz. Pentru noi, arhetipul nu este doar o simplă „idee elementară“, ci de asemenea o imagine metaforică elementară și o fantezie, o emoție elementară și chiar un impuls elementar spre o formă de acțiune. Așadar, noi i-am adăugat o întreagă substructură de sentimente, emoții, fantezii și acțiuni pe care Bastian nu le-a inclus în teoria sa. Ipoteza lui Ludwig Laistner și, mai târziu, a lui Georg Jakob², care a scris o carte despre basme și vise cam în aceeași manieră ca Laistner, nu au avut vreo influență. Abordarea lor nu a avut succes, iar sugestiile făcute de Karl von den Steinen nu au fost acceptate. Adolf Bastian a fost și el ignorat de comunitatea științifică generală, deoarece s-a aplecat mai mult asupra cărților englezești și finlandeze despre folclor.

Pe lângă activitatea de culegere a basmelor cu variațiunile lor, s-au făcut eforturi și de către așa-numita școală literară. Aceasta a fost interesată într-un mod pur formal de deosebirile dintre diferite tipuri de povești: mituri, legende, povestiri amuzante, cu animale, cu tricksteri și ceea ce s-ar putea numi basme clasice.³ Studiile lor comparative — de exemplu dintre eroii legendelor și eroii basmelor clasice — au scos la lumină câteva rezultate interesante și recomand cu încredere aceste lucrări. Ulterior, un curent mai modern a fost inițiat de un grup de etnologi, arheologi și specialiști în mitologie și istorie comparată a religiilor. Aceștia aveau cunoștințe despre Jung și psihologia sa, dar s-au folosit doar indirect de aceste descoperiri, încercând să interpreteze motivele mitologice, în vreme ce omiteau ipotezele lui Jung. Au scris cărți

¹ Karl von den Steinen, *Unter den Naturvölkern Zentral-Brasiliens*, Reimer, Berlin, 1894.

² Adolf Bastian, *Beiträge zur vergleichenden Psychologie*, Berlin, 1868.

³ Vezi C.G. Jung, *Tipuri psihologice*, Opere complete, vol. 6, Editura Trei, 2004.

² Georg Jacob, *Märchen und Traum*, H. Lafaire, Hanovra, 1923.

³ Max Lüthi, *Das Europäische Volksmärchen*, UTB, Stuttgart, 2005.